

RYSZARD KUCHA

Gimnazja rządowe męskie i żeńskie w Lublinie w okresie przejściowym (1864–1872)

Wprowadzenie

Upadek powstania styczniowego w Królestwie Polskim skłonił władze carskie do reorganizacji życia społeczno-politycznego w całym kraju. Jeden z carskich historyków, Nikołaj Rejnke, napisał po latach, że „[...] zapoczątkowany został wówczas okres podstawowych reform społecznych i administracyjnych, realizowanych przez instytucje tymczasowe o charakterze specjalnym, którym poruczoną została działalność reformatorska”¹. Cały dotychczasowy system administracji kraju poddano bardzo ostrej krytyce. Za jedną z najistotniejszych przyczyn niepowodzeń caratu uznano brak konsekwentnej polityki wobec Królestwa w latach 1815–1864. Wyrażano także przekonanie o „uwarunkowanej historycznie odrębności narodu polskiego i rosyjskiego”. Miała się ona przyczyniać do „ustawicznego odradzania się idei walki politycznej o niepodległość państwa polskiego, walki łatwo mogącej się przerodzić w otwarte działania zbrojne przeciwko samowładnej monarchii”².

Punktem wyjścia zamierzonych reform było zalecenie cara Aleksandra II o potrzebie poszukiwania środków uspokojenia kraju, silniejszego niż dotąd związania go z cesarstwem oraz reorganizacji administracji Królestwa Polskiego. Wszystkie projektowane przeobrażenia miały być zgodne z ustrojem cesarstwa³.

Nadzór nad realizacją zamierzonych reform miały sprawować: utworzony 19 lutego 1864 roku Komitet Urządzący, powołany 6 dni później Komitet do Spraw Królestwa Polskiego oraz Własna Jego Cesarskiej Mości Kancelaria do Spraw Królestwa Polskiego, która rozpoczęła działalność w 1866 roku. W skład personelu administracyjnego nowych organów mieli wchodzić głównie Rosjanie. Wspomniane instytucje tymczasowe w krótkim czasie przejęły większość obowiązków Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, Rady Stanu oraz innych

¹ N. Rejnke, *Oczerk zakonodatielstwa Carstwa Polskogo*, S. Peterburg 1902, s. 108.

² Tamże, s. 110–111.

³ Ich autorem był Nikołaj Milutin.

rządowych komisji. Najszersze uprawnienia otrzymał Komitet Urządzający, któremu podporządkowano nie tylko komisje włościańskie czy rządowe, lecz również nadano szerokie uprawnienia w zakresie władzy cywilnej⁴. Jak napisał N. Rejnke „Na tych to trzech instytucjach [...] spoczywała odpowiedzialność za analizę i realizację podstawowych reform zmieniających ustrój polityczny i stosunki społeczne Królestwa”⁵.

W całokształcie planowanych reform miejsce istotne zajęły sprawy oświaty i wychowania. Zdaniem N. Milutina, dla umocnienia porządku społecznego ustanowionego po stłumieniu powstania należało dążyć do upowszechnienia kształcenia elementarnego wśród ludności wiejskiej Królestwa Polskiego. Zwrócił on też uwagę na wychowanie polskich dziewcząt, które miało „[...] najbardziej niewłaściwy kierunek w Polsce. Wiadomości i poglądy dziewcząt kształtowane w edukacji prywatnej i klasztorach wywierały zgubny wpływ polityczny na polskie kobiety”. Należało zatem zorganizować rządowe szkoły średnie dla dziewcząt⁶.

Realizacja planowanych przeobrażeń wymagała opracowania nowego ustawodawstwa szkolnego. Dlatego Milutin do swego raportu dołączył projekty odpowiednich ukazów i reskryptu carskiego dla namiestnika Królestwa Fiodora Berga⁷.

Przesłane Aleksandrowi II materiały miał ocenić Komitet Naukowy Ministerstwa Oświecenia Publicznego. Udzielając poparcia projektom Milutina Komitet zwrócił jednak uwagę na potrzebę kompleksowego potraktowania systemu oświatowego w Królestwie Polskim i potrzebę przebudowy szkół wszystkich szczebli. W zakresie szkolnictwa średniego należało doprowadzić do przekształcenia szkół powiatowych, gimnazjów i liceum w Lublinie w 7-klasowe gimnazja klasyczne i realne. Powinny one funkcjonować w oparciu o przepisy obowiązujące dotąd jedynie w Cesarstwie Rosyjskim. Należy dodać, że od 1864 roku obowiązywała w Rosji ustawa o gimnazjach, która dzieliła je na klasyczne z łaciną i greką, klasyczne z językiem łacińskim oraz realne, w których nie przewidywano nauczania języków klasycznych⁸.

Zmiany organizacyjno-programowe w szkolnictwie średnim Królestwa wprowadzono systematycznie. Do części szkół wprowadzono nauczanie w języku rosyjskim. Zastrzeżono również, iż uczeń, który „malo pracował” nad pogłębianiem wiedzy w zakresie tego przedmiotu, nie powinien być promowany do następnej klasy. Zaprowadzono także mundury dla uczniów w celu ułatwienia sprawowania nadzoru nad ich postępowaniem, zwłaszcza poza szkołą. Postanowiono też zwolnić kilku dotychczasowych dyrektorów gimnazjów, pozostałych natomiast zdecydowano prze-

⁴ N. Rejnke, op. cit., s. 112, 115, 116; *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 62, s. 5–175; *Sbornik Prawitelstwiennych Rasporiazenij po Uczneditelnomu Komitetu*, Warszawa 1868, t. 1, s. 159.

⁵ N. Rejnke: op. cit., s. 117; R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*. Lublin 1982, s. 17–18.

⁶ *Kopia so Wsiepoddanniejsej dokladnoj zapiski Stats-Siekrietaria Milutina ot 22 maja 1864 goda s predstavleniem projektow po uczebnoj czasti w Carstwie Polskom*, „Russkij Wiestnik”, t. 162, s. 784–786.

⁷ *Issliedowanija w Carstwie Polskom po Wysoczajszemu Powieleniju, proizwiediennyje pod rukowodstwom sienatora Stats-Siekrietaria Milutina*, t. IV, 1864. *Priedpolozienija i materialy po ustrojstwu uczebnoj czasti*. Petersburg 1864.

⁸ S. I. Ganielin, *Oczerki po istorii sredniej szkoły w Rossiji*, Moskwa 1956, s. 32, 75.

mianować na inspektorów. Gimnazja miały odąd liczyć po 7 klas jednorocznych. progimnazja natomiast 4 klasy, których program nauczania miał odpowiadać czterem pierwszym klasom gimnazjalnym. W siatce godzin nauczania gimnazjów klasycznych przewidziano lekcje religii, języków (polskiego, rosyjskiego, łaciny, greki, niemieckiego lub francuskiego), matematyki, fizyki wraz z kosmografią, historii powszechnej, historii Rosji i Polski, geografii powszechnej, geografii Rosji i Królestwa Polskiego, historii naturalnej, kaligrafii i rysunków. W czasie wolnym uczniowie mogli korzystać z nauki śpiewu i gimnastyki⁹.

Prawo wstępu do szkoły średniej przyznano każdemu chłopcu, który ukończył dziesiąty rok życia i zdał egzamin wstępny z czytania i pisania po polsku i po rosyjsku, dodawania i odejmowania oraz tabliczki mnożenia. Uczniowie powinni byli płacić za naukę od 12 do 15 rubli rocznie. Maksymalna liczba chłopców w jednej klasie nie powinna przekraczać 40 osób. W przypadku większej liczby uczniów szkoła powinna była zorganizować klasę dodatkową¹⁰.

Bardziej dalekosiężne cele reform w Królestwie Polskim określił car Aleksander II w swoim reskrypcie z 11 września 1864 roku. Zgodnie z treścią dokumentu reforma szkół średnich miała przebiegać w kierunku ujednoczenia systemu oświatowego Królestwa z gimnazjami w Cesarstwie. Szczególną uwagę zwrócono na zakładanie szkół dla poszczególnych narodowości, troską o ich prawa uzasadniając wprowadzenie ograniczeń językowych dla Polaków¹¹.

Urzeczywistnienie planowanych przeobrażeń w szkolnictwie średnim Królestwa car porучzył Komitetowi do Spraw Królestwa Polskiego. Przygotowany projekt ukazu car zatwierdził w styczniu 1866 roku. Na jego podstawie zwiększono liczbę godzin języka rosyjskiego wprowadzając ponadto nauczanie geografii i historii w języku urzędowym¹².

Przepisy dotyczące gimnazjów dla unitów oraz szkół żeńskich wprowadzono w życie natychmiast. Zdecydowano także, że gimnazja dla dziewcząt zostaną założone w Warszawie, Lublinie, Radomiu, Płocku, Kaliszu i Suwałkach. Natomiast realizację ustawy w zakresie gimnazjów i progimnazjów męskich dla Polaków odłożono do początku roku szkolnego 1866/67.

W pół roku później (licząc od dnia wejścia ustawy w życie) przekształcono część placówek w tzw. szkoły mieszane, w których nauczano po rosyjsku wszystkich przedmiotów z wyjątkiem religii. W kwietniu 1867 roku zdecydowano przeprowadzić przegląd wszystkich szkół średnich, w celu umocnienia w nich nauki w języku rosyjskim. W lutym 1869 roku zniesiono podział szkół według narodowości, wprowadzając nomenklaturę obowiązującą w Rosji. Natomiast już w maju 1869 r. wpro-

⁹ R. Kucha, *Gimnazjum męskie i szkoła im. Staszica w Lublinie w latach 1864–1919, Szkoła Czterech Wieków. Liceum im. Stanisława Staszica w Lublinie (1586–1986)*, Lublin 1992, s. 120.

¹⁰ Tamże.

¹¹ E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do I wojny światowej)*, Warszawa 1968, s. 15–16.

¹² Tamże.

wadzano naukę w języku rosyjskim wszystkich przedmiotów, z wyjątkiem religii, dopuszczając lekcje języka polskiego jako przedmiot nadobowiązkowy¹³. Listę regulacji prawnych o charakterze rusyfikacyjnym zamknęła uchwała Komitetu do Spraw Królestwa Polskiego z 6 lipca 1872 roku. Na jej podstawie w Okręgu Naukowym Warszawskim (ONW) zastosowano rosyjską reakcyjną ustawę szkolną z 30 lipca 1871 r.¹⁴

Gimnazja lubelskie w pierwszych latach po powstaniu styczniowym

Po upadku powstania styczniowego w Lublinie znajdowała się tylko męska szkoła średnia, która w ciągu krótkiego czasu przeszła szereg przeobrażeń organizacyjno-programowych zgodnych z ogólnym kierunkiem polityki oświatowej caratu. Tak jak inne gimnazja męskie, szkoła lubelska miała kształtować w wychowankach przekonanie o niezmienności panującego ustroju i wychowywać ich na wiernych i posłusznych poddanych¹⁵. Dodatkowym czynnikiem określającym rangę szkoły męskiej w Lublinie był specyficzny skład wyznaniowy ludności guberni lubelskiej w okresie 1870–1904. Obrazuje tę kwestię tabela 1.

Tab. 1. Mieszkańcy guberni lubelskiej w latach 1870–1904 według wyznań

Rok	Liczba ludności ogółem	w tym							
		katolików	%	prawosławnych	%	unitów	%	Żydów	%
1870	677 240	449 850	66,4	2 906	0,4	123 472	18,2	93 275	13,7
1873	734 018	484 115	65,5	4 168	0,6	132 397	18,0	100 205	13,6
1876	764 982	502 277	65,5	141 664	18,5	-	-	105 215	13,7
1880	828 362	530 538	64,0	162 070	19,5	-	-	116 773	14,0
1890	1 049 686	660 048	62,8	211 522	20,1	-	-	148 750	14,17
1900	1 295 050	809 896	62,5	260 231	20,0	-	-	186 787	14,42
1904	1 437 351	903 903	63,3	283 206	19,0	-	-	206 464	15,0

Źródło: A. Kopruckowiak, *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864–1918, Dzieje Lubelszczyzny*, Warszawa 1974, t. 1, s. 655.

Wiele zatem przyczyn złożyło się na to, że na Lubelszczyźnie władze carskie bardzo szybko przystąpiły do likwidacji szkół powiatowych i liceum męskiego w Lublinie. W ich miejsce tworzono gimnazja i progimnazja. Niemal od pierwszych dni istnienia odznaczały się one surowszym niż gdzie indziej nadzorem nad młodzieżą oraz większą gorliwością wielu nauczycieli w procesie wynarodowienia uczniów¹⁶.

¹³ R. Kucha, *Gimnazjum męskie*, s. 121.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 122.

¹⁶ Z. Kowalski, *Odradzanie się szkolnictwa polskiego w guberni lubelskiej po rewolucji i strajku szkolnym 1905 roku, Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*, Lublin 1973, s. 377.

W nowy rok szkolny 1864/65 liceum męskie wkroczyło zrzeszając w siedmiu klasach 547 uczniów. Lekcje rozpoczęto 16 września po zakończeniu egzaminów wstępnych oraz promocyjnych. W klasach pierwszej, trzeciej, piątej i szóstej było od 63 do 98 chłopców. Najbardziej przeładowane były klasa druga (120 chłopców) oraz czwarta (101). Natomiast klasa siódma liczyła jedynie 32 podopiecznych. Naukę rozpoczęto w starym budynku, oddanym do użytku jeszcze w 1859 roku. Po kilku latach stałego użytkowania gmach ten wymagał znacznych napraw¹⁷.

W listopadzie 1864 roku szkołę przemianowano na gimnazjum, a dotychczasowy jej rektor Józef Żuchowski został inspektorem. W tym samym czasie zobowiązano go – już jako inspektora – do prowadzenia korespondencji z władzami zwierzchnimi wyłącznie w języku rosyjskim¹⁸. Zwrócono mu także uwagę na potrzebę umocnienia nadzoru nad nauczaniem tego języka we wszystkich klasach¹⁹.

Warto dodać, że w roku szkolnym 1864/65 grono nauczycielskie składało się wyłącznie z Polaków. Jako absolwenci uniwersytetów rosyjskich uczyli oni także przedmiotów wymagających prowadzenia lekcji w języku urzędowym. Grono to wówczas tworzyli: Józef Żuchowski (inspektor), Ludwik Wasilkowski (pomocnik inspektora), Marcei Jarnuszkiewicz, Aleksander Tolwiński, Wincenty Dawid, Julian Doborzyński, Franciszek Anielewski, Konstanty Wróblewski, ks. Ignacy Misiński, Aleksander Gostkowski, Józef Skibowski, Ignacy Urbański, Feliks Melline, Ferdynand Reder i Antoni Miller. Jarnuszkiewicz pełnił dodatkowo obowiązki szkolnego bibliotekarza²⁰. Wspomniane grono realizowało zadania dydaktyczne zgodnie z obowiązującym planem i programami poszczególnych przedmiotów. Tabela 2 ukazuje siatkę godzin w męskim gimnazjum lubelskim w latach 1864–1866.

Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, że tygodniowe obciążenie uczniów wahało się od 32 do 36 godzin lekcyjnych. Zatwierdzony plan zajęć najwięcej uwagi poświęcał nauce języków. Na ten cel przeznaczono ogółem 117 godzin, czyli 48,5% czasu nauki. Przedmioty matematyczno-przyrodnicze realizowano w ciągu 70 godzin tygodniowo (29,16%)²¹.

Lubelskie gimnazjum cieszyło się znaczną popularnością i miało wielu uczniów już w latach 1864–1866, tj. wówczas gdy językiem wykładowym pozostawał w zasadzie język polski. Kwestię tę obrazuje tabela 3.

Warto dodać, że szkoła zachowała polski charakter również w wyniku przewagi liczebnej uczniów wyznania katolickiego. W 1865 roku uczyło się w gimnazjum 526 chłopców tego wyznania, zaledwie 2 prawosławnych, 3 grekounitów, 24 ewangelików oraz 7 wyznania mojżeszowego; 161 uczniów wywodziło się z rodzin szla-

¹⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Gimnazjum Wojewódzkie Lubelskie (dalej: GWL.) 110, k. 212.

¹⁸ API GWL 110, Prawitielstwienaja Kommissija Narodnogo Proswieszczenija gospodinu inspektoru Lublinskoj Gimnazii ot 8/20 XII 1864 goda.

¹⁹ R. Kucha, *Gimnazjum męskie...*, s. 124.

²⁰ Tamże.

²¹ API. GWL 383, Pismo z 6/18 IX 1865 goda.

checkich. 182 z rodzin urzędniczych. 7 zaś było synami oficerów carskiej armii. W sumie wśród uczniów przeważali wówczas synowie mieszczańscy (212 osób)²².

Tab. 2. Tygodniowa siatka godzin gimnazjum męskiego w Lublinie w latach 1864–1866

Nazwa przedmiotu	klasv – liczba godzin nauki							Ogółem godzin
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
Religia	3	2	2	2	2	2	2	15
Język polski	6	4	4	4	4	4	4	30
Język rosyjski	3	3	3	3	3	3	3	21
Język łaciński	5	5	4	4	5	5	5	33
Język grecki	-	-	-	-	3	3	3	9
Język francuski	-	2	2	2	2	2	2	12
Język niemiecki	-	2	2	2	2	2	2	12
Logika	-	-	-	-	-	-	2	2
Arytmetyka	4	4	4	2	-	-	-	14
Geometria elementarna	-	-	2	3	2	2	-	9
Algebra	-	-	-	2	3	2	2	9
Geometria analityczna	-	-	-	-	-	-	2	2
Geografia powszechna	3	2	2	1	-	-	-	8
Geografia matematyczna	-	-	-	-	-	1	-	1
Historia powszechna i Rosji	-	2	2	2	3	3	3	15
Historia Polski	-	-	-	2	2	1	1	6
Historia naturalna	-	3	3	3	2	2	2	15
Fizyka	-	-	-	-	3	2	-	5
Chemia	-	-	-	-	-	2	3	5
Kaligrafia	4	3	2	-	-	-	-	9
Rysunki	4	2	2	-	-	-	-	8
Liczba godzin ogółem	32	32	32	32	36	36	36	240

Źródło: R. Kucha: *Gimnazjum męskie i szkoła im. Staszica...*, s. 124.

Tab. 3. Uczniowie LGM w latach 1864–1865

Klasa	Liczba uczniów	
	rok 1864	rok 1865
I	69	90
II	120	73
III	98	96
IV	101	112
V	64	60
VI	63	74
VII	32	57
Liczba uczniów ogółem	547	562

Źródło: APL GWI. 448, Rektor do Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego 7/19 września 1864 r.; GWI. 161, Godiczyj otczot o sostojaniji Lublinskoj Mużskoj Gimnazii za 1865 god.

²² APL GWI. 161, Godiczyj otczot o sostojaniji Lublinskoj Mużskoj Gimnazii za 1865 god.

W związku z panującą w szkole ciasnotą na polecenie Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego (KROP) w roku szkolnym 1865/66 liczbę uczniów zmniejszono do 495. Ograniczono bowiem liczbę miejsc w klasie pierwszej do 75 osób, do pozostałych zaś nie przyjęto nowych kandydatów. Podniesiono również poziom wymagań stawianych uczącej się młodzieży. W rezultacie aż 43 uczniów klas czwartych nie otrzymało promocji do klasy piątej. Zaledwie 25 chłopców otrzymało nagrody za dobre wyniki w nauce. Byli to: M. Certowicz, W. Nałkowski, J. Przybylski, J. Tyrawski, W. Kwiatkowski, W. Tołwiński, W. Wędrowski, M. Lipski, A. Zembrzuski, S. Skolimowski, S. Śliwowski, J. Orłowski, S. Zawadzki, H. Zajder, M. Chojecki, J. Zajączkowski, W. Karwowski, K. Tutakiewicz, A. Świętochowski, A. Głowacki (B. Prus), B. Gutman, H. Skolimowski, A. Stobój, L. Nowakowski i Z. Kamiński²³.

Sprawność kształcenia była zatem w gimnazjum męskim stosunkowo niska. W latach 1864–1866 szkołę ukończyło zaledwie 70 chłopców. W tym samym czasie porzuciło naukę – z różnych przyczyn – 27 uczniów²⁴. Wśród absolwentów odnajdujemy między innymi nazwiska Aleksandra Głowackiego, Juliana Ochorowicza, Aleksandra Świętochowskiego i Augusta Vettera²⁵.

Proces rusyfikacji gimnazjum lubelskiego uległ przyspieszeniu w momencie przemianowania szkoły w tzw. placówkę mieszaną. Nastąpiło to w lipcu 1866 roku, tj. niemal natychmiast po zakończeniu roku szkolnego 1865/66. Wprowadzenie nowego statusu szkoły spowodowało liczne zmiany w gronie nauczycielskim. Odeszło bowiem aż 5 nauczycieli Polaków: Franciszek Jaworowski, Antoni Miller, Józef Skibowski, Franciszek Anielewski i Ludwik Wasilkowski. W szkole urzędowało też jednocześnie dwu inspektorów: dotychczasowy – Polak Józef Żuchowski oraz nowy – Rosjanin Andrian Kopyłow²⁶.

Jako inspektor Kopyłow starał się postępować bardzo taktownie, zarówno wobec nauczycieli, jak i uczniów. Wychowankowie wspominali go później jako filantropa i prawie powiernika chłopców. Z gimnazjum nie czuł się zbyt mocno związany i wkrótce odszedł do pracy w Szkole Głównej w Warszawie. Nie spowodował też istotniejszych zmian w gronie nauczycielskim²⁷.

Dopiero Aleksiej Chudzynskij jako następcą Kopyłowa przystąpił do realizacji polityki rusyfikacyjnej. Był to nauczyciel o dużym doświadczeniu pedagogicznym uzyskanym w gimnazjach rządowych Kostromy, Charkowa i Tuli. Do Królestwa Polskiego przybył w 1867 roku i już w niecały rok później uzyskał nominację na stanowisko inspektora LGM. Za jego czasów doszło do otwartego konfliktu z katechetą ks. Ignacym Misińskim, od którego inspektor zażądał prowadzenia lekcji religii katolickiej w języku rosyjskim. Konflikt ten doprowadził do zaniechania nauki

²³ R. Kucha, *Gimnazjum męskie...*, s. 128.

²⁴ Tamże.

²⁵ APL. GWL 867 (całateczka).

²⁶ R. Kucha, *Gimnazjum męskie...*, s. 129.

²⁷ Tamże.

tego przedmiotu i dopiero w 1869 roku lekcje religii wznowiono, gdyż znalazł się ksiądz Stanisław Lewandowski, Litwin z Wejwerów, który przyjął postawione warunki²⁸.

Niemal w tym samym czasie przeprowadzono kontrolę szkolnej biblioteki, usuwając ze spisów większość książek polskich. Dotyczyło to aż 3063 tytułów oraz 1135 rozmaitych wydawnictw periodycznych. Na ich miejsce zaczęto sprowadzać rosyjskie podręczniki i czasopisma²⁹.

Pomimo nasilającej się rusyfikacji liczba kandydatów oraz uczniów w gimnazjum męskim nie malała. W latach 1869–1872 podania o przyjęcie do poszczególnych klas składało bardzo wielu chłopców. Ich liczba przekraczała znacznie możliwości lokalowe i kadrowe szkoły. W 1867 roku podania o przyjęcie do pierwszej klasy złożyło 127 chłopców. W kolejnych latach kandydatów systematycznie przybywało. Należy jednak zaznaczyć, że w miarę kontynuowania kształcenia liczba chłopców w starszych klasach ustawicznie się zmniejszała. Powodowały to ostre bariery egzaminacyjne oraz trudności w opanowaniu poprawnej wymowy rosyjskiej. W sumie w latach 1869–1872 szkołę zdołało ukończyć około 80 absolwentów³⁰. W następnym roku gimnazjum męskie weszło w okres przeobrażeń spowodowanych ustawą tołstojowską. Zaczęła ona obowiązywać od 1873 roku³¹.

Nieco inaczej potoczyły się losy rządowej szkoły średniej dla dziewcząt w Lublinie. Wprawdzie silne były jej związki z gimnazjum męskim, zwłaszcza personalne, jednak polityka caratu wobec kształcenia dziewcząt w Królestwie Polskim kierowała się nieco innymi zasadami. Pierwsza szkoła rządowa żeńska powstała w Lublinie dopiero 21 września 1860 roku. We wstępnym stadium organizacyjnym obowiązki dyrektora pełnił Aleksander Tołwiński, nauczyciel gimnazjum męskiego. Nieco później przejął tę funkcję Ludwik Wasilkowski, także z LGM³².

Na szkołę wynajęto dom przy ulicy Bernardyńskiej 255. Jego właścicielem był Antoni Karwowski. W umowie zastrzeżono wynajęcie pomieszczeń na okres od 25 sierpnia 1860 roku do 11 lipca 1861 roku za opłatą 600 rubli. Lokal szkolny mieścił się na pierwszym i drugim piętrze. Obejmował 13 pokoi, 2 sale, 1 małe pomieszczenie, kuchnię oraz dwa przedpokoje, drwalnię, spiżarnię i piwnicę³³.

Uroczyste otwarcie szkoły nastąpiło 21 września 1860 roku. Złożyła się na nie msza w kościele Św. Ducha celebrowana przez biskupa lubelskiego, poświęcenie budynku, odczytanie list uczennic, rozkładu przedmiotów oraz wykazu niezbędnych podręczników i lektur. Lekcje rozpoczęto 22 września w czterech pierwszych klasach z powodu braku odpowiednio przygotowanych kandydatek, które mogłyby być przyjęte do dwu najwyższych klas³⁴. Tygodniową siatkę godzin nauki przedstawia tabela 4.

²⁸ APL Lubelskie Gimnazjum Męskie (dalej: LGM) 87–88 (całe teczki).

²⁹ R. Kucha, *Gimnazjum męskie...*, s. 130.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 131.

³² *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego*. Wydział Oświecenia, Warszawa 1868. t. V.

³³ APL Szkoła Wyższa Żeńska Rządowa (dalej: SWZR) 3. Dyrektor do kuratora ONW z dnia 8 IX 1860 roku.

³⁴ APL SWZR 1. Dyrektor do kuratora ONW z 28 IX 1860 roku.

Tab. 4. Tygodniowy plan godzin w 1860 roku

Nazwa przedmiotu	Liczba godzin nauki				Ogółem
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	
Religia	2	2	2	2	8
Język rosyjski	3	3	3	3	12
Język polski	4	3	3	3	13
Język francuski	-	4	4	4	12
Język niemiecki	-	4	4	4	12
Arytmetyka	4	2	2	2	10
Nauki przyrodnicze	-	-	2	2	4
Geografia	-	2	2	2	6
Historia	-	-	2	3	5
Rysunki	2	2	2	2	8
Roboty ręczne	3	3	2	2	10
Kaligrafia	4	3	2	1	10
Śpiew kościelny	-	-	1	1	2
Razem	22	28	31	31	112

Źródło: APL SWŹR 1, Pismo dyrektora do kuratora ONW z dnia 28 IX 1860 r.

W szkole podjęło pracę pedagogiczną 20 nauczycieli, w większości zatrudnionych uprzednio w gimnazjum męskim, przełożona oraz 4 dozorcynie. Nie zdołano jednak zatrudnić nauczyciela pedagogiki, higieny oraz religii prawosławnej. Dopiero w listopadzie podjął nauczanie tego przedmiotu ks. Klimient Czechowicz, absolwent Akademii Duchownej w Petersburgu³⁵. Poza nim podjęli pracę: Ludwik Wasilkowski, Ludwika Źródelska (przełożona), Maria Jaszowska, Aleksandra Świerczyńska, Leopolda Roszkowska i Maria Wójcicka (wychowawczyni), ks. Ignacy Misiński (religia katolicka), Karol Jonscher (pastor), Jewgienij Stiepanow (język rosyjski), Lubow Ciechanowskaja (język rosyjski), Wincenty Dawid i Wanda Skłodowska (język polski), Feliks Melline i Eugenia Goetz (język francuski), Eugenia Jonscher (język niemiecki), Sylwestra Kalużyńska (arytmetyka), Aleksander Tolwiński (nauki przyrodnicze), Eugenia Wiernek (geografia), Paweł Dembowski (historia), Ignacy Urbański i Konstanty Murawski (rysunki), Ksawery Źródelski (kaligrafia i śpiew kościelny), Florentyna Babska i Wanda Szymańska (roboty ręczne)³⁶.

Znaczna część zatrudnionych w szkole nauczycieli byli to ludzie o wieloletnim doświadczeniu zawodowym, absolwenci uczelni rosyjskich. Niektórzy z nich pracowali w gimnazjum męskim (ks. Ignacy Misiński, Karol Jonscher, Jewgienij Stiepanow, Aleksander Tolwiński, Paweł Dembowski i Ignacy Urbański³⁷).

W 1860 roku przyjęto do szkoły 133 uczennice. W czerwcu 1861 roku lekcje ukończyło 121 dziewcząt. Wiek uczennic był dość zróżnicowany. Kwestię tę obrazuje tabela 5.

³⁵ APL SWŹR 8, Pismo kuratora ONW do dyrektora z dnia 27 IX 1860 roku.

³⁶ APL SWŹR 8, Pismo z 16 czerwca 1861 roku.

³⁷ Tamże.

Tab. 5. Wiek uczennic w Szkole Wyższej Żeńskiej Rządowej w Lublinie

Klasa	Wiek i liczba dziewcząt							
	9 lat	10 lat	11 lat	12 lat	13 lat	14 lat	15 lat	16 lat
I	5	8	11	6	1	1	1	-
II	-	6	8	16	11	7	3	-
III	-	-	-	2	11	6	2	-
IV	-	-	-	3	-	5	7	6
Ogółem	5	14	19	27	23	19	13	6

Źródło: APL SWRŻ 1 i 2 (całe teczki).

Do szkoły żeńskiej w Lublinie uczęszczały dziewczęta różnych wyznań. Najwięcej było uczennic wyznania rzymskokatolickiego – 109, 7 dziewcząt prawosławnych, 6 ewangeliczek, 4 wyznania mojżeszowego i 1 wyznania unickiego. Największa była rozpiętość wieku wśród uczennic przyjętych do klasy pierwszej. Pod względem pochodzenia społecznego najczęściej uczennic wywodziło się z rodzin urzędników administracji cywilnej, bo aż 65, z wojskowych zaś 9. Szlacheckim pochodzeniem legitymowało się 21 dziewcząt, rzemieślniczym – 3, mieszczańskim – 18, kupieckim – 4. Zaledwie 3 dziewczynki były córkami oficjalistów³⁸.

Koniec roku szkolnego 1860/61 nie miał w szkole uroczystej oprawy. Egzaminu promocyjnego zorganizowano – zgodnie z zarządzeniami władz zwierzchnich – w dniach 23–26 czerwca, zakończono naukę 27 czerwca wręczeniem promocji, listów pochwalnych i nagród³⁹. W następnym roku szkoła była nieczynna w związku z przygotowywaną przez Aleksandra Wielopolskiego reformą systemu oświaty w całym Królestwie Polskim. Oficjalnie szkołę rozwiązano – podobnie jak i pozostałe placówki żeńskie – 1 lipca 1862 roku⁴⁰. Zgodnie z nadesłanymi zaleceniami własność szkoły rządowej żeńskiej przekazano gimnazjum męskiemu w Lublinie. W późniejszym czasie część rzeczy i sprzętów udało się sprzedać na publicznej licytacji, część zaś przekazano szkole realnej przeniesionej z Lublina do Krasnegostawu⁴¹.

Wybuch powstania styczniowego przerwał prace nad urzeczywistnieniem reformy 1862 roku. Do sprawy utworzenia w Lublinie rządowego gimnazjum żeńskiego władze carskie powróciły dopiero w 1865 roku. Wówczas to bowiem Komisja Rządowa Oświecenia Publicznego skierowała pismo do naczelnika Lubelskiej Dyrekcji Szkolnej przypominające o przewidywanym otwarciu 6-klasowego gimnazjum dla dziewcząt. Z treści pisma wynikało również, że powinien on przeprowadzić przegląd mebli pozostałych po poprzedniej szkole żeńskiej oraz załączyć do raportu

³⁸ APL SWRŻ 1, Wykaz uczennic z 9 stycznia 1861 roku.

³⁹ APL SWRŻ 1, Sprawozdanie o stanie szkoły za rok szkolny 1860/61 z dnia 2 lipca 1861 roku.

⁴⁰ K. Poznański, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*. Wrocław 1868, s. 182–183.

⁴¹ APL GWL 419, k. 18.

wykaz niezbędnych przedmiotów „[...] dla mającej się otworzyć szkoły”. KROP obliczyła, że wystarczy po 5 ławek ośmioosobowych na 1 klasę⁴².

Wykonując polecenie KROP naczelnik LDS napisał, że z utensyliów byłej Szkoły Wyższej Żeńskiej Rządowej w Lublinie w 1865 roku pozostało: 6 stolików jesionowych z szufladami, 24 krzesła jesionowe politurowane i wyplatane, 1 fotel, 16 drewnianych spluwaczek, umywałek jesionowych z mosiężnymi miednicami – 2, a także dwie duże pieczęcie szkolne⁴³.

Stan pozostałych sprzętów uznano jednak za bardzo zły. Zamówiono zatem u warszawskiego stolarza Sieniawskiego 54 ławki szkolne, 6 podstaw pod katedry, 6 tablic szkolnych i 6 szaf na książki i pomoce naukowe. W 1865 roku zamówienie zostało w pełni zrealizowane przez wytwórcę⁴⁴.

Niezależnie od przeglądu zachowanych sprzętów oraz zamówienia nowych mebli gubernator lubelski podjął inicjatywę wyremontowania i przebudowy gmachu popijarskiego w Lublinie, w którym chciano umieścić przyszłe gimnazjum żeńskie. Sporządzono w 1865 roku protokół licytacji, którą – w czwartym terminie – wygrał Tobiasz Korngold proponując cenę 7020 rubli za cały remont. Wpłacił też wymaganą przepisami kaucję w wysokości 719 rubli. Do 1 czerwca 1866 roku zdołano wykonać wszystkie zaplanowane roboty z wyjątkiem prac brukarskich, które przedsiębiorca obiecywał bardzo szybko zakończyć⁴⁵.

Zadbano również o skompletowanie grona nauczycielskiego gimnazjum oraz dam klasowych. Już bowiem 19 lutego 1866 roku odbyło się pierwsze posiedzenie rady pedagogicznej, któremu przewodniczył ówczesny naczelnik LDS Awtonom Teodorowicz. Wzięło w nim także udział: inspektor LGM Józef Żuchowski oraz nauczyciele: Grigorij Sawin, Marceł Jarnuszkiewicz, Konstanty Wróblewski, Konstanty Tolwiński, Aleksander Tolwiński, Aleksander Gostkowski, Julian Doborzyński, Wincenty Dawid, Franciszek Anielewski, Ignacy Urbański, Domański (w dokumentach brak imienia) oraz Sofia Karłowna Żilaj. Sekretarzem rady wybrano wówczas Domańskiego. Wyznaczono także stałe terminy posiedzeń rady planując je co dwa tygodnie, zawsze w soboty od godziny 15⁰⁰.

W programie posiedzenia zamieszczono punkt dotyczący szczegółowych wymagań, które należało egzekwować od kandydatek. Uznano wtedy, że przyjęcie do gimnazjum powinno następować wyłącznie na podstawie zdanego egzaminu wstępnego⁴⁶.

Nie były to wymagania zbyt wysokie. Od kandydatek do pierwszej klasy wymagano bowiem znajomości podstawowych modlitw i wiadomości o sakramentach świętych, umiejętności czytania i pisania po polsku i rosyjsku, wykonywania obliczeń w zakresie czterech podstawowych działań arytmetycznych na liczbach

⁴² APL Dyrekcje Szkolne (dalej: DS) 2473, k. 1.

⁴³ Tamże, k. 7.

⁴⁴ Tamże, k. 22.

⁴⁵ APL DS 2474, k. 2, 5, 184

⁴⁶ APL DS 2475, k. 1–2.

prostych. Niewiele trudniejsze były egzaminy do klasy drugiej: z religii planowano sprawdzać wiadomości w zakresie krótkiego katechizmu i historii Starego Testamentu, umiejętność czytania i pisania po polsku i rosyjsku wraz z objaśnieniami przeczytanego fragmentu, dodawanie i dzielenie na liczbach mianowanych, znajomość terminologii geograficznej (geografia fizyczna i matematyczna). Od kandydatów do trzeciej klasy żądano sprawności w czytaniu i pisaniu, rozróżniania części zdania i części mowy w języku rosyjskim, znajomości etymologii połączonej z rozbiorem gramatycznym po polsku, znajomości ułamków z dodawaniem włącznie, wiadomości z historii starożytnej do Grecji włącznie (historia powszechna). W zakresie historii Rosji żądano znajomości dziejów Rusi do śmierci Jarosława oraz dziejów Polski do rozbiorów. Z geografii powszechnej natomiast wiedzy o Azji i Afryce.

Kandydatki do klasy czwartej musiały poprawnie czytać i pisać dyktanda po rosyjsku, dokonywać rozbioru zdania na części oraz części mowy, znać odmianę przez przypadki. Z języka polskiego odpowiadały na pytania o części zdania i jego budowę, typy zdań. Z matematyki wykonywać musiały cztery działania na ułamkach. Z geografii powszechnej opisywały najważniejsze państwa europejskie, z geografii Rosji natomiast powinny były poprawnie opisać Cesarstwo Rosyjskie i Królestwo Polskie. Natomiast z historii Rosji wymagano od dziewcząt dobrej znajomości jej dziejów do czasów panowania Iwana III oraz – w odniesieniu do Polski – do momentu wygaśnięcia dynastii Piastów. Z historii powszechnej musiały odpowiadać na pytania dotyczące dziejów starożytnego Rzymu.

Znacznie trudniejszy był egzamin wstępny do klasy piątej, gdzie wymagano czytania wraz z opowiadaniem po rosyjsku, pisania dyktanda, odmiany zaimków, czasowników przez przypadki, rozbioru zdań, znajomości pojęcia rdzenia i rodzajów zdań z języka polskiego, znajomości stosunków i proporcji z matematyki, szczegółowej wiedzy na temat krajów europejskich, Rosji i Polski. Z geografii Rosji były to wiadomości na temat europejskiej jej części oraz Polski. Z historii powszechnej obowiązywały wiadomości do wypraw krzyżowych włącznie. Ponadto dziewczęta powinny się były wykazać znajomością dziejów Rosji do czasu wstąpienia na tron dynastii Romanowów, Polski natomiast – do końca panowania dynastii Jagiellonów. Z fizyki obowiązywał sprawdzian wiadomości o ciałach, mechanice i akustyce. Warto jednak dodać, że absolwentki klas piątych pensji żeńskich w Lublinie miały być przyjmowane do klasy szóstej gimnazjum bez egzaminu wstępnego⁴⁷.

Podczas pierwszej rady pedagogicznej dokonano także podziału obowiązków między wszystkich nauczycieli. I tak języka rosyjskiego mieli uczyć Sofia Żilaj, Domański i Grigorij Sawin; polskiego Eleonora Berowska, Franciszek Anielewski, Wincenty Dawid i Marceli Jarnuszkiewicz, matematyki Konstanty Tolwiński, Leonard Dawid, Aleksander Gostkowski, geografii Rosji i Polski Leonard Dawid i Domański, geografii powszechnej Eleonora Berowska; historii Polski i Rosji

⁴⁷ APL DS 2475. k. 2-4.

Marceli Jarnuszkiewicz i Grigorij Sawin; historii powszechnej Konstanty Wróblewski; fizyki i kosmografii Julian Doborzyński; historii naturalnej Aleksander Tolwiński; rysunku Ignacy Urbański, kaligrafii Konstancja Modrzewska⁴⁸. W październiku i listopadzie 1866 roku zespół ten został uzupełniony o nauczycieli religii katolickiej (ks. Feliks Kamiński); prawosławnej (Klimient Klimowicz) i ewangelickiej (Karol Jonscher); geografii Rosji i Królestwa Polskiego (Titarow), języka niemieckiego (Maria Krauze); robót kobiecych (Florentyna Babska). Inspektorem gimnazjum mianowano Andriana Kopyłowa, który w tym samym czasie był nadal inspektorem LGM⁴⁹.

Należy dodać, że KROP 21 lutego 1866 roku wyznaczyła także 4 damy klasowe: Ernestynę von Loefen i Eleonorę Berowską, Sofię Żilaj i Jelizawietę Żilaj (matka i córka). Jedynie panie Żilaj jako Rosjanki uzyskały status dam klasowych, dwie pozostałe jedynie pełniły obowiązki. Dopiero 7 marca zatrudniono Stepanidę Łossowską, żonę emerytowanego majora piechoty, a także Marię Krauze jako damy klasowe. W tym samym miesiącu wypłaty wynagrodzeń dla dam klasowych przejął rząd gubernialny lubelski. Ich uposażenie oscylowało w granicach 300 rubli rocznie. Sofia Żilaj zaś jako przełożona otrzymywała 800 rubli oraz mieszkanie na koszt rządu⁵⁰.

Zapisy do gimnazjum żeńskiego w Lublinie rozpoczęto 20 lutego 1866 roku. Kandydatki mogły się zgłaszać w kancelarii szkoły w godzinach od 11⁰⁰ do 14⁰⁰ codziennie, z wyjątkiem dni wolnych i świąt⁵¹. Liczbę kandydatek i pierwszych uczennic gimnazjum żeńskiego w Lublinie obrazuje tabela 6.

Tab. 6. Liczba dziewcząt w LGŻ w 1866 roku

Klasa	Liczba kandydatek	Liczba przyjętych
I	16	11
II	27	10
III	11	3
IV	9	5
V	6	6
VI	7	7 ⁵²
Razem	76	42

Źródło: APL DS 2476, k. 23.

Wśród dziewcząt pragnących podjąć naukę w gimnazjum było 5 prawosławnych, 65 katoliczek, 4 ewangeliczki i 2 żydówki. Oplata za naukę miała wynosić 6 rubli za drugie półrocze roku szkolnego⁵³.

⁴⁸ Tamże, k. 4.

⁴⁹ APL DS 2472, k. 92, 94. Przed nim pełnił te obowiązki Józef Żuchowski.

⁵⁰ Tamże, k. 25, 33, 37, 44, 45, 48, 51, 54.

⁵¹ APL DS 2475, k. 4.

⁵² Przyjęto bez egzaminu.

⁵³ APL DS 2476, k. 42–43.

Uroczystość otwarcia gimnazjum żeńskiego w Lublinie miała miejsce 3 marca 1866 roku. Przygotowany wcześniej i zatwierdzony przez władze zwierzchnie projekt programu inauguracji nauki przewidywał, że o godzinie 11⁰⁰ przed południem „panienki przyjęte do gimnazjum wraz z damami klasowymi” zbiórą się w budynku szkolnym. Pół godziny później dziewczęta (z wyjątkiem prawosławnych i ewangeliczek), przeszły do kościoła bernardynów, gdzie w obecności gubernatora lubelskiego oraz urzędników wojskowych i cywilnych zostało odprawione uroczyste nabożeństwo. Celebrował je ksiądz Sosnowski, administrator diecezji lubelskiej. Po nabożeństwie wszyscy zgromadzeni w uroczystej procesji udali się do budynku gimnazjalnego. Po poświęceniu gmachu i odmówieniu modlitw orkiestra pułkowa odegrała hymn *Kol sławien nasz Gospod w Sijonie*. Z kolei naczelnik dyrekcji szkolnej Teodorowicz odczytał *Najwyższe Reskrypty* o otwarciu gimnazjum i akt otwarcia oraz wyjaśnił znaczenie społeczne i polityczne powołania średniej szkoły żeńskiej w Lublinie. W części oficjalnej inspektor gimnazjum wystąpił z przemówieniem w języku polskim, przełożona dam klasowych zaś Sofia Żilaj przemówiła po rosyjsku. Uroczystość zakończył hymn państwowy *Boże, Caria chrani*. Po części oficjalnej nastąpiło śniadanie dla zaproszonych gości, podczas którego – w odpowiednim porządku – wygłoszono wiele toastów i przemówień⁵⁴.

W ten sposób gimnazjum żeńskie w Lublinie rozpoczęło działalność dydaktyczno-wychowawczą. Niezbędne potrzeby materialne zaspokajał niemal całkowicie roczny budżet, który w 1866 roku wynosił ponad 11 681 rubli. Z tej sumy przeznaczono 400 rubli w formie dodatku specjalnego dla inspektora szkoły, który pełnił swe obowiązki w LGŻ jako w drugim miejscu pracy, 800 rubli dla przełożonej, 2160 rubli dla 6 dam klasowych (po 360 rsr.). Nauczyciele etatowi mieli otrzymywać wynagrodzenie w wysokości 1200 rsr., pozostali na podstawie umowy zlecenia. W tym drugim przypadku wysokość wynagrodzenia miała zależeć zarówno od rangi przedmiotu, jak i wysokości stawki godzinowej oraz liczby przepracowanych godzin w ciągu całego roku szkolnego⁵⁵ (por. tabela 7).

Szkoła rozwijała się dość szybko, co przyspieszało jeszcze proces zmian kadrowych i materialnych. Należy bowiem zaznaczyć, że w ciągu 1866 roku grono pedagogiczne w znacznym stopniu zostało wymienione. Decyzje o zatrudnieniu niektórych nowych osób nader często nie uzyskiwały akceptacji naczelnika dyrekcji szkolnej. Zmuszało to inspektora do poszukiwania kolejnych kandydatów. I tak sprawującego obowiązki inspektora LGŻ Józefa Żuchowskiego w listopadzie 1866 roku zastąpił Rosjanin Andrian Kopyłow⁵⁶. Drugą w hierarchii szkolnej osobą była przełożona Sofia Żilaj. Kolejne miejsce zajmowały damy klasowe Jelizawieta Żilaj, Eleonora Berowska, Ernestyna von Loefen i Maria Krauze. Na miejscu następnym źródła archiwalne wymieniały nauczycieli religii: protojereja Klimienta Klimowicza, ks. Feliksa Kamińskiego i pastora Karola Jonschera. Dopiero w dalszej kolejności

⁵⁴ API. DS 2476. k. 9, 10.

⁵⁵ APL DS 2477. k. 1–5.

⁵⁶ APL DS 2476. k. 18–20 i DS 2472, k. 92.

wymieniano nauczycieli poszczególnych przedmiotów: Marcelego Jarnuszkiewicza, Grigorija Sawina, Domańskiego, Wincentego Dawida, Leonarda Dawida, Aleksandra i Konstantego Tołwińskich, Aleksandra Gostkowskiego, Juliana Doborzyńskiego, Franciszka Anielewskiego, Konstantego Wróblewskiego, Ignacego Urbańskiego, Antoniego Millera, Konstancję Modrzewską i Florentynę Babską⁵⁷.

Tab. 7. Etat Lubelskiego Gimnazjum Żeńskiego w 1866 roku

Nazwa stanowiska i inne wydatki	Liczba osób	Kwota w rsr.	Ogółem suma
Inspektor	1	400	400
Przełożona (mieszkanie rządowe)	1	800	800
Damy klasowe	6	360	2160
Nauczyciele etatowi ⁵⁸	2	1200	2400
Nauczyciele nadetatowi płatni za 1 godzinę ⁵⁹			4625
Nauczyciel śpiewu kościelnego i gimnastyki	1	350	350
Sekretarz Rady Pedagogicznej	1	75(dodatek)	75
Opiekun biblioteki	1	75(dodatek)	75
Pisarz i dozorca gmachu	1	300	300
Zakup książek i pomocy dydaktycznych, nagrody		400	400
Materiały kancelaryjne		40	40
Służący	1	300	300
Opał, światło, sprzątanie		300	300
Ogółem		12 225 rsr.	12 225 rsr. ⁶⁰

Źródło: APL DS 2477, k. 5.

O trudnościach związanych z doбором odpowiednich nauczycieli poszczególnych przedmiotów świadczyły częste zmiany w obsadzie personalnej. Największe kłopoty miał inspektor Kopyłow z obsadą nauczycieli języka rosyjskiego oraz geografii Rosji i Polski. Z powodu braku dostatecznej liczby nauczycieli Rosjan musiał odwoływać się do pomocy Polaków – absolwentów uniwersytetów rosyjskich. I tak Rosjanin Roźdiestwienski mógł się podjąć prowadzenia nauki języka rosyjskiego tylko w ramach 24 godzin tygodniowo. Pozostałe 8 godzin musiano powierzyć nadetatowemu nauczycielowi gimnazjum męskiego, Domańskiemu. Natomiast kiedy Kopyłow próbował przydzielić 5 godzin geografii Rosji i Polski przełożonej dam klasowych (za jej zgodą), nie wyraził na to zgody naczelnik Lubelskiej Dyrekcji Szkolnej. Wkrótce okazało się jednak, że nie było innego wyjścia i przełożona musiała podjąć zajęcia⁶¹. W sumie 17 nauczycieli gimnazjum męskiego prowadziło lekcje różnych przedmiotów w gimnazjum żeńskim już w 1866 r.⁶² (por. tabela 8).

⁵⁷ APL 2476, k. 18–20.

⁵⁸ Nauczycielami etatowymi byli specjaliści w zakresie: języka rosyjskiego, historii oraz geografii Rosji i Polski.

⁵⁹ Nauczyciele nadetatowi otrzymywali wynagrodzenie od 75 kopiejek do 1 rubla za lekcję. Tylko nauczyciele kaligrafii, rysunku i robót ręcznych dostawali od 45 do 60 kopiejek za godzinę.

⁶⁰ Po odliczeniu składki emerytalnej kwota ta wynosiła 11 681 rubli i 64 1/3 kopiejki.

⁶¹ APL DS 2477, k. 15–16, k. 124

⁶² APL DS 2477, k. 124.

Tab. 8. Nauczyciele LGM zatrudnieni w gimnazjum żeńskim w okresie od 22 lutego do 12 marca 1866 roku

Nazwisko i imię	Nazwa przedmiotu	Liczba godzin
Ks. Feliks Kamiński	Religia katolicka	30
Ks. Klimient Klimowicz	Religia prawosławna	8
Ks. Karol Jonscher	Religia ewangelicka	3
Marceli Jarnuszkiewicz	Historia Rosji i Polski	5
	Język polski	8
Domański	Język rosyjski	21
	Geografia Rosji i Polski	3
Grigorij Sawin	Język rosyjski	11
	Historia Rosji i Polski	14
Wincenty Dawid	Język polski	22
Leonard Dawid	Arytmetyka	13
	Geografia Rosji i Polski	11
Aleksander Gostkowski	Matematyka	10
Julian Doborzyński	Fizyka i kosmografia	15
Aleksander Tolwiński	Historia naturalna	22
Konstanty Tolwiński	Arytmetyka	19
Fryderyk Reder	Język niemiecki	14
Ignacy Urbański	Rysunki	12
Konstanty Wróblewski	Historia powszechna	20
Franciszek Anielewski	Język polski	19
Józef Skibowski	Język niemiecki	17
Sofia Żilaj	Język rosyjski	32
Eleonora Berowska	Geografia powszechna	20
	Język polski	8
Florentyna Babska	Roboty kobiece	33
Konstancja Modrzewska	Kaligrafia	31
Ernestyna von Loefen	Język niemiecki	15

Źródło: API. DS 2477, k. 63.

Trudności kadrowe oraz organizacyjne powodowały w ciągu 1866 roku potrzebę wprowadzania, często drobnych, zmian w obsadzie personalnej poszczególnych przedmiotów. Słuszność przytoczonej opinii potwierdza tabela 9 ukazująca obsadę nauczycielską gimnazjum żeńskiego w dniach od 20 października do 18 listopada tegoż roku.

Pomimo okresowych trudności proces rusyfikacji gimnazjum żeńskiego dość szybko postępował naprzód. Do 1870 przybywało wielu nauczycieli Rosjan: Iwan Rozanow, Iwan Pietruszew, Anton Szumowski, Stiepanida Łossowska, Nikołaj Chandrikow, Aleksiej Giejewskij, Piotr Kolczin i Iwan Surowskij. Wszyscy byli wyznania prawosławnego. W gronie nauczycielskim pozostawiono jedynie najbar-

dziej znanych nauczycieli Polaków: Marcelego Jarnuszkiewicza, Aleksandra Sroczyńskiego, Juliana Doborzyńskiego, Aleksandra Gostkowskiego, Grażynę Stołkowską, Florentynę Babską, Teofilę Boniecką oraz F. Maruszewskiego. Uczyli oni w szkole tzw. *mniej ważnych przedmiotów*: języka polskiego, teorii prozy i poezji, fizyki i kosmografii, arytmetyki i geometrii, kaligrafii, robót kobiecych i tańca. Litwin, ksiądz Stanisław Lewandowski, nawet religii katolickiej uczył po rosyjsku. tak samo zresztą jak i w gimnazjum męskim⁶³. W znacznym stopniu wprowadzane w obydwu szkołach zmiany były dziełem inspektora Aleksieja Chudzynskiego, wychowanka kijowskiego Uniwersytetu imienia św. Włodzimierza. Stanowisko inspektora LGŻ powierzono mu 1 grudnia 1867 roku⁶⁴.

Tab. 9. Lekcje i obsada nauczycielska w gimnazjum żeńskim w Lublinie w dniach od 20 X do 18 XI 1866 roku

Nazwisko i imię nauczyciela	Nazwa przedmiotu	Klasy i liczba godzin						Ogółem godzin
		1	2	3	4	5	6	
Ks. Feliks Kamiński	Religia katolicka	8	8	8	8	7	8	47
Ks. Klimient Klimowicz	Religia prawosławna							21
Ks. Karol Jonscher	Religia ewangelicka							5
Marceli Jarnuszkiewicz	Język polski							14
Domański	Język rosyjski	16	16					32
Wincenty Dawid	Język polski			15	15	16		46
Leonard Dawid	Arytmetyka	16	12					28
Aleksander Gostkowski	Arytmetyka			7	8	8	7	30
Tomasz Mędrkiewicz	Język polski	16	16					32
Julian Doborzyński	Fizyka					12	16	28
Georgij Sawin	Historia naturalna		12	11	8			31
Ignacy Urbański	Rysunek			8	8	7	8	31
Titarow	Geografia Rosji i powszechna				6	7	4	17
Sofia Żilaj	Historia powszechna			8	8	11	11	38
Eleonora Berowska	Geografia powszechna			8	7	4	4	30
Maria Krauze	Język niemiecki	11	11	11	11	12	11	67
Konstancja Modrzewska	Kaligrafia	16	16	8	4			44
Florentyna Babska	Roboty kobiece	11	10	8	8	8	8	53

Źródło: APL DS 2472, k. 94

Należy dodać, że w latach 1866–1867 w wyniku przeprowadzonej inwentaryzacji, dokonano wymiany niemal całego księgozbioru pozostającego po byłej Wyższej Żeńskiej Szkole Rządowej. Zakupiono książki rosyjskie za ponad 169 rubli, pozostawiając w bibliotece szkolnej jedynie dwie książki polskie: Joachima Lelewela *Wykład historii powszechnej* oraz W. Łozińskiego *Naukę pisania*⁶⁵. W 1870 roku

⁶³ APL DS 2481, k. 121–122.

⁶⁴ R. Kucha, *Gimnazjum męskie...*, s. 129. A. Chudzynskij był także inspektorem LGM. W gimnazjum żeńskim pracował do 1873 roku, kiedy zastąpił go Iwan Rozanow.

⁶⁵ J. Lelewel, *Wykład historii powszechnej*, Warszawa 1850, zob. APL DS 2477, k. 132–133.

biblioteka gimnazjalna dysponowała już 484 tytułami (810 tomów) książek, 33 wydawnictwami seryjnymi, 14 mapami historycznymi i geograficznymi oraz innymi pomocami metodycznymi na ogólną kwotę 1720 rubli⁶⁶. W sprawozdaniu za rok szkolny 1870/71 napisano wręcz, że „dzięki opiece Rządu nasze gimnazjum zdołało szybko uzupełnić skład grona nauczycielskiego i zaopatrzyć się w pomoce naukowo-dydaktyczne na tyle, że obecnie wystarczają one w pełni”. W sprawozdaniu napisano także, że „społeczeństwo Lublina ofiarowało 400 rubli przy powstaniu szkoły i nic więcej nie zrobiło”⁶⁷. Jeśli jednak wziąć pod uwagę zawartą w sprawozdaniu opinię „z jakimi trudnościami spotyka się wszędzie działalność pedagogiczna nowo otwartych zakładów naukowych”, trudno się dziwić rezerwie „społeczeństwa Lublina”⁶⁸.

Jednak, mimo pewnej niechęci do rusyfikowanej szkoły, liczba uczennic dość szybko wzrastała. O ile bowiem w 1866 roku przyjęto do wszystkich sześciu klas tylko 42 dziewczynki (na 76 zdających), to pod koniec roku było ich już 87 (por. tabela 10)⁶⁹.

Tab. 10. Uczennice gimnazjum żeńskiego w Lublinie w latach 1866–1872

Rok szkolny	Liczba uczennic w klasach						Ogółem
	I	II	III	IV	V	VI	
1865/66	30	28	8	8	5	8	87
1866/67	32	26	22	6	5	11	102
1867/68	31	27	18	11	9	10	106
1868/69	33	29	16	14	12	11	115
1869/70	29	30	19	17	14	13	122
1870/71	18	27	17	10	8	8	88
1871/72	34	24	28	18	9	6	119

Źródło: APL DS 2476, k. 477, 2478, 2479, 2480, 2481 (całe teczki).

Wiele dziewcząt zwalniano od ponoszenia opłat za naukę (12 rubli rocznie). W 1866 roku zwolniono ich aż 17 (w tym 15 uczennic wyznania katolickiego)⁷⁰. Należy jednak dodać, że do szkoły przyjmowano w okresie przejściowym najwięcej córek urzędników administracji cywilnej i wojskowej. Systematycznie także wzrastała liczba uczennic wyznania prawosławnego oraz mojżeszowego. O ile bowiem w 1866 roku w szkole uczyło się zaledwie 5 dziewcząt wyznania prawosławnego, 2 ewangeliczki i 1 żydówka, to w roku szkolnym 1869/70 prawosławnych było już 13, wyznania mojżeszowego natomiast aż 24. Jednocześnie zmniejszył się odsetek dziewcząt wyznania katolickiego⁷¹.

⁶⁶ APL DS 2480, k. 107.

⁶⁷ APL DS 2480, k. 105–106.

⁶⁸ Tamże, k. 105.

⁶⁹ APL DS 2476, k. 23 i DS 2478, k. 3–9.

⁷⁰ APL DS 2475, k. 6–7 i DS 2478, k. 3–9, 33.

⁷¹ APL DS 2480, k. 109–110.

Warunki do pracy i nauki były początkowo bardzo dobre, aczkolwiek szkoła mieściła się w gmachu zbudowanym jeszcze w 1732 roku dla zakonu pijarów. W 1819 roku zakon sprzedał budynek miastu, które w siedem lat później zainstalowało w nim lazaret wojskowy. Natomiast w roku 1830 umieszczono tam oddział finansowy władz wojewódzkich. Władzom edukacyjnym budynek przekazano dopiero w 1865 roku. W momencie otwarcia gimnazjum żeńskiego został on całkowicie wyremontowany i dostosowany do potrzeb szkoły średniej⁷². Dopiero w latach późniejszych, gdy liczba uczących się dziewcząt znacznie wzrosła, gmach stał się zbyt ciasny. Nigdy jednak władze nie zdobyły się na wzniesienie nowego gmachu.

Zakończenie

Polityka edukacyjna caratu w Królestwie Polskim prowadzona w latach 1864–1915 uwzględniała do pewnego stopnia specyfikę narodowościową i wyznaniową poszczególnych regionów kraju. Zróznicowanie to carat wykorzystywał w swym dążeniu do pełnej rusyfikacji szkolnictwa średniego w Lublinie jako największym ośrodku władzy administracyjno-politycznej na wschodnim obszarze Królestwa. Dało to o sobie znać z przemożną siłą w tzw. okresie przejściowym, kiedy stworzono podstawy dla późniejszej pełnej rusyfikacji procesu nauczania i wychowania. Zarówno męskie gimnazjum klasyczne, jak i gimnazjum żeńskie poddano identycznym zabiegom. Były one tym łatwiejsze dla władz carskich, że grono nuczycielskie w obydwu placówkach było w ponad 70% wspólne. Wspólny był także, nie tylko w latach 1866–1872, zarząd obydwu szkół skupiony w ręku inspektora gimnazjum męskiego. Funkcje te pełnili kolejno: Józef Żuchowski (jedyne Polak na tym stanowisku), Andrian Kopyłow, Aleksiej Chudzynskij oraz Iwan Rozanow. Obydwie szkoły miały wnosić w życie społeczne Lublina „pierwiastki prawdziwej kultury rosyjskiej” upowszechniając ją zarówno w domach dziewcząt i chłopców, jak i w przyszłych miejscach ich dorosłego życia i pracy zawodowej. Stopień skuteczności działań rusyfikacyjnych caratu oceniła później historia⁷³.

⁷² API, DS 2509, k. 97–101.

⁷³ R. Kucha, *Rządowe gimnazjum dla dziewcząt w Chełmie w latach 1866–1915*, *Annales UMCS*, Lublin 1989, Sectio J, Vol. II, 2, s. 27–42.